

PREDAVANJE

Arhe XII, 24/2015

UDK 1 Kant

930.1 : 94(4)“1942/1914“

172.4

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

OTFRID HEFE

Filozofski fakultet, Univerzitet u Tbingenu, Nemačka

KANT I GARANCIJA VEČNOG MIRA¹

Iz Kantovog pera potiče najznačajniji novovekovni spis o miru, ujedno i najteži tekst celokupne zapadne filozofije. Nevelika rasprava *Ka večnom miru* razmatra pet velikih, relativno samostalnih tema, u čijem središtu se nalazi jedna filozofija istorije. U odnosu na Kantov ključni filozofsko-istorijski tekst, *Ideju o opštoj povesti radi ostvarivanja svetskog građanskog poretka*, ova rasprava donosi jedan novi naglasak. Dok se u *Ideji* radi o razvoju svih izvornih dispozicija ljudskog roda (*Ideja*, VIII, 28), spis o miru cilja na dalekosežni mirovni poredak, za koji Kant skicira teleološku teoriju prirode pod naslovom „O garanciji večnog mira“.

Prema Definitivnom članu koji je odlučujući za mirovni poredak, radi se o prevladavanju nasilja u tri dimenzije, nasilja u okvirima jednog naroda („Državno pravo“), nasilja među narodima („Međunarodno pravo“) i nasilja među ljudima i narodima prilikom trgovinskih odnosa („Kosmopolitsko pravo“). U skladu s tim, „Garancija“ razmatra sve tri dimenzije relevantne za mir i za nasilje. Kantova *Ideja* poznaje samo dve dimenzije, prevladavanje nasilja unutar država i među državama. Spis o miru, koji je nastao nakon jedanaest godina (u međuvremenu su se pojavile druga i treća *Kritika*), čuva kontinuitet na dvojak način: on priznaje obe dimenzije, ali pored toga neznat-

¹ Gostovanje prof. dr Otrfida Hefea u Novom Sadu realizovano je u saradnji Odseka za filozofiju i Akademske knjige iz Novog Sada koja je objavila prevode dve njegove knjige *Pravda. Filozofski uvod* (2008.) i *Umijeće življenja i moral ili usrećuje li vrlina?* (2011.). Predavanje je održano na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, 27.05.2014.

no modifikuje podsticaj za prevladavanje nasilja. Temeljno nova je ipak treća dimenzija, kosmopolitsko pravo.

QUASI-TRANSCENDENTALNA DEDUKCIJA

U prvom dodatku Kant se ne pita tek šta nam daje za pravo, nego čak šta nam garantuje da se nadamo da se može ostvariti ideja večnog mira. Da bi se razumeo domašaj toga pitanja, potrebno je razjasniti šest stvari: 1) Određivanje mira kao „večnog“ nije mišljeno temporalno nego kvalitativno, pod „večnim“ mirom mišljen je mir bez ograničenja; 2) Kada se Kant pita o opravdanosti, on sebi postavlja zadatak, koji u *Kritici čistog uma* imenuje „dedukcija“, tako da bi se i ovde smela očekivati jedna dedukcija; 3) Legitimacija se sada tiče ideje, pa prema tome i jednog pojma uma, koji već kao takav poseduje predempirijski karakter pa stoga, za razliku od kategorija prve *Kritike*, ne iziskuje nikakvu metafizičku dedukciju. Kod Kanta se radi o dokazu „objektivne realnosti“, čime se odagnava sumnja da je reč o pukoj utopiji; 4) Zadatak, da se pojmu uma „osigura objektivna realnost“, poznajemo iz Kantove *Kritike praktičkog uma*, on je tamo uveden s obzirom na pojam slobode (V, 3). 5) Naš dodatak spisu o miru bavi se doduše moralnom slobodom i ćudorednim zakonom ali ne, poput druge *Kritike*, njenim aspektima s obzirom na ličnost i etiku vrline, nego s obzirom na intersubjektivno, pravno-etičko stanovište. Patosom koji mu nije svojstven Kant objašnjava: „um sa najvišeg prestola moralne zakonodavne vlasti apsolutno proklinje svaki rat kao pravni postupak, zahtevajući mir kao najneposredniju dužnost“²; 6) Kantovi interpretatori pod objektivnom realnošću razumeju tek oblast znanja, kao i oblast moralnog delanja. U dodatku spisa o miru Kant zastupa i treću oblast, koja na prvi pogled deluje neobično, pa čak i iritirajuće. Naime, od Kantova tri slavna pitanja, u filozofiji istorije u središtu stoji treće („Čemu mogu da se nadam?“). Budući da epistemički status nade nije znanje, nego verovanje, postavlja se pitanje kako je moguće obezbediti objektivnu realnost za ono što je doduše egzistencijalno značajno, ali je epistemički „manje vredno“: Kako se objektivna realnost može pronaći u oblasti verovanja?

2 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, u: *Um i sloboda. Spisi iz filozofije prava, istorije i države*, prev. D. Basta, Ideje, Beograd 1974, str. 146.

REŠENJE: „VELIKA UMETNICA PRIRODA“

Teza o objektivnoj realnosti suočava se sa sumnjom da je večni mir jedna neostvariva utopija. Dodatnu garanciju Kant vidi u „velikoj umetnici prirodi“, koja je u zagradama okarakterisana kao „*daedala rerum*“. Kao mitski praotac najstarijeg grčkog vajarstva i kao pronalazač sprave za letenje, Ikarov otac Dedal važi kao sinonim za originalnost i kreativnost pronalazača, kao i za pouzdanost zanatlije. Ta sposobnost višestrukog učinka mehanički delatne prirode, treba da garantuje večni mir.

Kao u *Ideji*, Kant i u spisu o miru primenjuje antropomorfne, dvosmislene formulacije: primera radi, „Priroda je htela“ i „Zbog svoje svrhe, priroda je izabrala“. Prirodi on ne pripisuje izričite namere, niti bilo kakav lični karakter. U ranije objavljenoj *Kritici moći suđenja* (§ 68), on dovoljno razgovetno objašnjava da se na osnovu refleksivne moći suđenja, što znači one moći koja u posebnom traga za opštim, u fizici „sasvim opravdano govori o mudrosti, štedljivosti, brižnosti, dobročinstvu prirode“ (*Kritika moći suđenja*, V). Njoj se, dakle, pripisuju namere, „a da se time od nje ne pravi umno biće“. Priroda „nije nameravala“ nikakvu svrhovitost, radi se samo o „kao da nameri“. Jer ona na čisto mehaničkom, dakle uzročnom putu ispostavlja stvari koje se na uman način mogu razumeti kao svrhovite. Aspekt svrhovitosti donosi tek interpretator prirodnih procesa, ali se taj proces ne događa samovoljno, već na osnovu izvesnih nužnosti.

U oblasti filozofije istorije pronalazi se ta subjektivna, a ipak nužna svrhovitost, pri čemu se ona ne odnosi na individue, nego na rod. Kao u *Nagađanjima o početku povesti čovečanstva*, ali daleko jezgrovitije, Kant u Prvom dodatku projektuje društvenu istoriju čovečanstva, koja je određena tek prirodom, pri tom navodno i ljudskim težnjama, a ujedno i večnim mirom kao svojom svrhom „koju nam je um neposredno propisao (moralnom)“.

Motoru odgovornom da se „pomoću nesloge među ljudima može uspostaviti sloga čak i protiv njihove volje“, odgovara „antagonizam nedruštvene društvenosti“ iz *Ideje*. U oba slučaja radi se o složnoj neslozi, odnosno o nesložnoj slozi. Razmatranja *Ideje* su doduše zahtevnija, budući da se tamo radi o potpunom razvoju svih prirodnih dispozicija koje su usmerene na upotrebu uma. Za svoju skromniju temu, složna nesloga iz spisa o miru nije iziskivala razjašnjenje svih čovekovih dispozicija. Ona je samo trebalo da omogući razumevanje kako dolazi do takvog rata, koji prinuđuje na (večni) mir. U skladu s tim, Kant je smeo da odustane od sadržajnijih podsticaja i da se skoncentriše na osnovnu pobudu, sebičnost, da bi neposredno na osnovu nje utemeljio složnu neslogu.

Kant nudi dva ekvivalentna tumačenja za „složnu neslogu“, koja je na prvi pogled u sebi protivrečan sklop. Sekularno protumačeno, radi se o „pripinjanju jednog od njenih delatnih zakona na osnovu uzroka koji je nama nepoznat“, a onda se ona naziva sudbina dok, religiozno shvaćena, naime kao „duboka mudrost višeg uzroka“ ukazuje na (božansko) providenje. Kao u *Ideji*, Kant u spisu o miru daje izvesno pravo pojmovima prirode i providenja, ali daleko veće pravo pripisuje skromnijem pojmu, dakle ne providenju, nego prirodi. U tekstu je docnije reč o „sredstvu“, koje koristi um. Time Kant ne samo da anticipira Hegelov izraz „lukavstvo uma“, nego zastupa već samu stvar: da um „dopušta da za njega delaju strasti“ (*Enciklopedija filozofskih nauka*, § 209). Još jednom se pokazalo da Kant nije hegelijanac, nego se Hegel, koji je kasnije rođen, pokazuje kao kantovac.

Jedna poduža fusnota sažima hrišćansko, a verovatno i poblize staroprotestantsko učenje o providenju. Epistemičke primedbe sada bi mogle da budu i značajnije. One se uklapaju u Kantovu osnovnu tezu da se konačna svrha ne može ostvariti u individui, nego samo u rodu: htenje da se u pojedinim prilikama prepozna providenje ili sudbina „luda je drskost čoveka ... [takvo htenje] potvrđuje njegovu besmislenost i preteranu uobraženost, ma kako naš rečnik pri tom bio pobožan i skrušen“³. Doduše, „u moralno-praktičkom pogledu“ koji se ne usmerava na čulno, već na „natčulno“: „pojam božje pomoći je sasvim na mestu, štaviše i neminovno je potreban“⁴. U skladu s tim, u tekstu stoji da mi providenje niti „spoznajemo“ niti „o njemu zaključujemo“, ali o njemu ipak „možemo i moramo da mislimo“. Pošto se radi o jednoj ideji, a kako znamo već od prve *Kritike* (uporedi KČU, B 649), ona je „teorijski doduše preterana, ali je praktično dogmatična i po svojoj realnosti svakako osnovana“⁵. („Dogmatično“ kod Kanta stoji u suprotnosti spram „skeptičnog“, istražujućeg, kao i spram „kritičkog“ u odnosu na ispitivanje osnovnih ljudskih moći, dakle izraz ne upućuje na „bestemeljno/neutemeljeno“, već naprotiv na ono što se „tvrđi s dobrim razlogom“).

SPOLJAŠNJA I UNUTRAŠNJA PRIRODA

Pre nego što je Kant skicirao društvenu istoriju čovečanstva koje korača ka večnom miru, on je dodao jedan poduži umetak, prema kojem se svrhovitost nalazi u već prirodi, u stanju pre prava, u prirodnom stanju. Ona počiva u

3 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 150.

4 *Isto*.

5 *Isto*.

dva, s obzirom na *Ideju* nova preduslova za prevladavanje prirodnog stanja, u uslovu spoljašnje i unutrašnje prirode.

Prema spoljašnjoj prirodi Zemlja je „svuda“ nastanjiva. Ta (gotovo) globalna nastanjivost u svakom slučaju nije nužna, za Kantovu argumentaciju bi bila dovoljna delimična nastanjivost. Najveći deo našeg globusa je bez daljnjeg pokriven morima kojima se može putovati ali se ona, apstrahujemo li od ostrva i priobalja, ne mogu nastaniti. Značajnije je mesto o svetskom građanskom pravu koje Kant podvlači kako u spisu o miru tako i u poznijem učenju o pravu⁶, ali ga ne spominje u Dodatku-„garancije“: „okrugli oblik Zemlje“. Zbog njega su načelno ograničene mogućnosti povlačenja u sve zabačenije oblasti: budući da ljudi ne mogu „večno“ izmicati drugim ljudima, oni moraju da računaju sa susedskim odnosima i sa podnošljivom nepodnošljivošću koja proističe iz njih. Druga, unutrašnja priroda se na „despotski“, odnosno nasilan način brine da ljudi „svuda treba da žive“. Kao primer Kant navodi seobe naroda, koje su po njegovom mišljenju nasiljem izazvane, a mogu se potkrepiti srodnošću jezika. Premda Kant govori o trebanju, pošto je svuda rasprostranjeni život ljudi usledio „protiv njihovih težnji“, on tu ne predlaže nikakvu dužnost. Jer, čoveka ne prisiljava moralni zakon, već društvena realnost, rat, pod kojim ovde ne treba razumeti međudržavna neprijateljstva, već svaki spor koji je spreman na nasilje. Kantova osnovna teza je na paradoksalan način dijalektična: ukoliko je priroda stanje nazvano rat sposobna da ukine upravo uz pomoć toga rata i to u korist moralno iziskivanog pravnog stanja, onda se rat brine za svoje vlastito ukidanje.

Na začuđujući način Kant ratu pridružuje i stranu koja doprinosi slozi i neposredno je funkcionalna za mir, a koja je nepoznata i *Ideji* kao i *Početku*: rat protiv životinja podstiče ljude da se međusobno solidarišu. Pod tim ratom treba misliti na oboje, kako na odbranu čoveka od grabljivica, tako i na zajednički organizovan lov na štetočine. A takođe i na privredno-društveni razvoj koji se priključuje lovačkoj kulturi, na put koji nije rođen na osnovu plana i uvida, nego iz nužnosti: od nomadskog života lovca (i skupljača), preko ratarstva, stočarstva, zanatstva i rudarstva do trgovine. Tako rat poseduje začuđujuće bogat potencijal za konstruktivna postignuća. On ne izbija samo posredno, na osnovu konkurencije, nego takođe i neposredno kao zajednički nagonski podsticaj celokupne kulture.

Povrh toga rat važi i kao poslednji pogonski podsticaj koji se dalje ne može ispitivati (uvek važi za ljude kao živa bića). Jer: „za sam rat nije po-

6 Reč je o „Metafizičkim početnim razlozima učenja o pravu“, prvom sistemskom delu *Metafizike morala*, u prevodu Dušice Guteše, IKZS, Sremski Karlovci/Novi Sad 1993. – prim. prev.

treban naročiti povod, on je izgleda nakalemljen na ljudsku prirodu⁷. Izraz „nakalemljen“ potiče iz hortikulture i označava oplemenjivanje neke biljke. Za jedan spis o miru iznenađujuće, čak iritirajuće, Kant dakle tvrdi da rat navodno oplemenjuje čoveka. Nastavak teksta to potvrđuje, pošto Kant ime- nuje rat „nečim plemenitim“. U tom kontekstu ne treba misliti na rat u smislu sirovog nasilja usmerenog i protiv nedužnih, jer bi ga samo cinik mogao oka- rakterisati plemenitim. Kantu je ovde stalo samo do jednog aspekta, koji bi retko mogao da odgovara onima koji započinju rat: deluje li se bez „sebičnog podsticaja“, onda rat biva vođen „častoljubljem“ i karakteriše ga „ratnička hrabrost“ (kao kod Indijanaca i evropskih vitezova). Kant se može slediti samo iz te ograničene perspektive a ratu po sebi samom se može pripisati „unutrašnje dostojanstvo“. Uostalom naš filozof je dovoljno oprezan da ne okonča pohvalom ratu, već negativnim iskazom, citatom: „Rat ne valja zato što više ljudi pokvari nego što pokvarenih uništi“.

DRŽAVNO PRAVO, MEĐUNARODNO PRAVO, KOSMOPOLITSKO PRAVO

Poslednji odlomci našeg Dodatka korak po korak izlažu tri odnosa javnog prava: garanciju u vezi sa 1) državnim pravom, 2) međunarodnim pravom, 3) novouvedenim kosmopolitskim pravom. U svakom od tih slučajeva pogonski podsticaj poprima drugačiju nijansu. Kod državnog prava odlučujući je, ako nije i ekskluzivan, rat spolja⁸; kod međunarodnog prava vodeću ulogu igra različitost jezika i religija, a kod kosmopolitskog prava se napokon radi o uzajamnoj sebičnosti koja se ostvaruje u trgovini.

1) Državno pravo: Kant ovde uvodi drugi, povlašćenom autoru strani argument. Prema Tomasu Hobsu, odnosno trinaestom poglavlju *Levijatana*, prirodno stanje unutar jednog društva je ratno stanje. Kant na uverljiv način iznova podvlači da narod ima susede i da mu od njih, dakle spolja, preti rat. Razlog za novu perspektivu krije se u jednom deficitu: nije dovoljno to što je prisiljeno „unutrašnjim nesuglasticama“, da bi se „podvrgao prisili javnih zakona“.

Navedeni deficit može se pročitati na dva načina: ili unutar društva ne postoje nesuglasice, ili se postojeće nesuglasice drže u tako uskim granica- ma, da interes za državni pravni poredak ostaje preslab. U oba slučaja Kant dopušta česti kontraargument protiv društvene nužnosti državnog stanja. Čak

7 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 152.

8 U smislu vojnog napada jedne ili više država na teritoriju druge države – prim. prev.

i ako bi se priznala (manje realna) premisa da ljudi, umesto da su neprijateljski nastrojeni jedni prema drugima, umeju i da mirno žive jedni sa drugima, ostaje na snazi spoljna pretnja, zbog čega je jedan narod dovoljno motivisan da se „iznutra formira u jednu državu“, da bi stvorio moć opremljenu protiv pretećih suseda.

Nakon toga argumenta tekst čini misaoni skok. Sa države kao moći sposobne za odbranu spolja on prelazi na određeno državno nasilje, na republikanski ustav, pravno-moralno iziskivan u skladu s Prvim definitivnim članom, ukratko: na republiku. Doduše, Kant ne tvrdi da je samo republikanska, ali ne i despotska država sposobna za odbranu spolja, a za to ne postoje ni valjani razlozi. Uprkos tome on više ne govori o državi uopšte, nego samo o republikanskoj državi, propisanoj posredstvom ideje prava, ukratko: o pravnoj državi. Pri tome se izlaže aporiji koju je formulisao već u *Ideji*: da moralno nezadovoljavajuća bića poput ljudi, uključujući i njihovog državnog poglavara, treba da osnuju državno ustrojstvo moralnog ranga, pravno stanje, odnosno republiku. Tu aporiju Kant rešava sledećom tezom: „Problem osnivanja države može se rešiti, ma kako to grubo zvučalo, i za sam narod đavola (samo ako imaju razuma)“⁹.

Ovom slavnom tezom o državi-đavola, Kant se brani od stanovišta da je za republikansko ustrojstvo neophodno ono moralno besprekorno dobro biće, zvano anđeo, koje niti bi dospevalo u iskušenja niti bi se moglo zavesti. (Ovde možemo da pomislimo na Platona, koji u *Državi* ne zahteva za sve građane kvartet kardinalnih vrlina, koji karakteriše potpuno moralno biće, nego razboritost, hrabrost, pravednost i mudrost traži za njene vladare). Ukoliko bi ta pretpostavka bila uvažena, onda bi realni ljudi u velikoj meri bili preopterećeni, a republikansko uređenje bi ipak bilo neostvarivo, bilo bi puka izmišljotina, čista utopijska ideja. Na mesto objektivne realnosti stupile bi „prazne tlapnje“ ili „pesnički pojmovi“ (KČU B 269), koji su „otvoreni spram svakog ludila“ (B 286).

Kant sada tvrdi kontrarnu suprotnost. Za odgovarajući zadatak nisu sposobna samo neka bića koja imaju anđeoski status, nego čak i pravi đavoli. Kantovi đavoli ipak nisu ekstremno đavolski. Oni ne nastupaju kao iskušavaoci i zavodljivci, koji hoće zlo kao takvo, poput Mefista u Geteovom *Faustu*, ili poput Ričarda III iz Šekspirove istoimene tragedije. Mišljena su čista samoživna bića, spremna na samoprivilegovanje švercovanja („potajno se izuzimaju od njega“). Ona treba da imaju samo razum, čime postaju prosvetljeni egoisti, dakle bića, koja misle na svoje vlastito dugoročno dobro, a pri tom razumeju i poznatu dilemu: da je švercovanje bolje nego priznavanje pravila,

9 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 153.

ali da sveopšte švercovanje nikome ne čini dobro. Stoga se priznanje pravne ideje dugoročno isplati, tako da u stvari nije ni potreban ničiji lični moral, ili čak moralnost: „Spor njihovih neprijateljskih nastrojenosti“, prinuđuje ljude da prizovu „mir, u kojem zakoni imaju snagu“. „Liberalno“ puštanje na volju ljudskoj samoživosti ima radosnu posledicu da nije potrebno da postanemo moralno dobri ljudi da bismo bili „dobri građani“.

Ovde se u svakom slučaju nameće povratno pitanje: Zbog čega je onda neophodna toliko duga istorija čovečanstva za osnivanje republike? Zbog čega ljudi nisu mnogo ranije došli do toga nužnog uvida? Odgovor leži u samom kriterijumu „dugoročnosti“. Kratkoročno se – to pokazuju ljudi u velikom broju – isplate nasilje i prevara, zbog čega se ljudi, pre svega moćniji među njima, nerado upuštaju u vladavinu prava. Njemu nasuprot stupa mehanizam prirode, koji samoživim porivima ostavlja netaknutu samoživost. On ne stvara nove ljude, nego stare ljude pretvara u razumom obdarene, pa stoga i dugoročno umišljene egoiste.

Dobro državno uređenje ne treba očekivati tek na osnovu moralnosti. Naprotiv, pre važi obratno: od dobrog državnog uređenja „treba očekivati dobro moralno obrazovanje jednog naroda“. Mehanizam prirode ne prisiljava na moralno-dobre ljude nego samo na (pravno)moralno dobro uređenje; a ono pomaže postojanju dobrih građana. Zbog toga se od prirodnog mehanizma mogu očekivati čak i moralno-dobri ljudi, ali u svakom slučaju samo posredno. Posredovan moralno dobrim uređenjem, prirodni mehanizam pomaže dobrom moralnom obrazovanju naroda, pa utoliko omogućava i dobre ljude u smislu kolektiva („narod“), ali ne nužno i u distributivnom smislu („svi pojedinci“).

Budući da su prema Kantovom Prvom definitivnom članu republikanska uređenja miroljubiva (*friedfertig*), postavlja se pitanje, kako se ta teza, dakle jedan od najlekovitijih učinaka prosvećenog ličnog interesa, odnosi prema sedmom stavu *Ideje*? Naime, tamo do međunarodne zajednice ne dolazi posredstvom postignuća zainteresovanih strana, nego na osnovu muke i zla u kojima priroda goni čoveka na formiranje države – Argument 1: namera prirode, a pobježe antagonizam. Da bi se muka i zlo prevladali – argument 2 – usled ličnog interesa i tegobnog iskustva čovek napušta internacionalno prirodno stanje i stupa u međunarodnu zajednicu.

Na prvi pogled se čini da tezu, da su republike miroljubive, ispostavlja upravo ta argumentacija *Ideje*: namera prirode i lični interes se ukrštaju u tri pravca: kao prvo, nisu sve države miroljubive, nego samo one sa republikanskim uređenjem. Kao drugo, samo miroljubivi deo odgovara zahtevima moralno legitimnog uređenja, tako da se čini da lični interes nije dovoljan, te da je neophodan moralni element, moral koji legitimiše državu. Kao treće,

republika bi mogla da ima za posledicu drugačiju vrstu građana, eventualno moralno uzvišenije građane, tako da miroljubivost, ukoliko je vezana za republiku, ne bi pretpostavljala puki institucionalni moral, onaj republikanski, nego takođe i lični moral republikanskih ljudi.

Uostalom, taj momenat ličnog morala odzvanja već u *Ideji*, kada Kant govori o „unutrašnjem obrazovanju načina mišljenja“ građana. U spisu o miru takvo obrazovanje (smelo bi se reći: građanska vrlina) ne važi kao pretpostavka za uspostavljanje međunarodne zajednice. I to s pravom, jer zbog čega bi sistem uzajamne kontrole, kao obeležje definicije republike, trebalo da stvori bolje građane? Republike su miroljubive zbog toga što samo u njima postoji pristanak zainteresovanih, dakle izričita saglasnost utemeljena na unutrašnjem uverenju koja „bi morala da okonča sve ratne nedaće“.

Kant se dakle ne poziva na viši moral demokratskih građana, niti na izvornu miroljubivost, niti na obuhvatni pravni smisao, koji nepristrasnoj trećoj strani prepušta svaki spor, pa tako i onaj između država. U svojoj trezvenosti on ponovo računa samo na lični interes, i pri tom ne na pozitivni interes za trgovinu, nego na puki negativni interes, koji se sastoji u izbegavanju ratnih žrtava. Dok u nedemokratskim uređenjima o ratu po pravilu odlučuje pojedinac, republike su miroljubivije samo zbog toga što pomažu da se ostvari interes žrtava. Zbog čega bi najveće žrtve trebalo da hoće da iskažu svoju patnju?¹⁰ U tome leži funkcionalna mirovna legitimacija republike, odnosno demokratije: da bi žrtve rata i trke u naoružavanju (doduše samo onih država koje su započele rat) sačuvale svoj glas, one moraju biti ravnopravni subjekti kolektivnog subjekta koji vodi rat, tj. države.

To što se Kant poziva jedino na taj argument, njegove stavove čini veoma atraktivnim i dozvoljava empirijskoj političkoj nauci da posegne za njima. Ovde mogu izostati veoma kompleksne i iznad svega metafizičke pouke *Učenja o pravu*, odnosno teorije prava i mira: teorema o prirodnom pravu i njegovom primatu u odnosu na pozitivno pravo, o (jedinom) urođenom pravu, o privatnom i javnom pravu, o inteligibilnom posedu, o Zemlji kao izvornom posedu svih ljudi i o kategoričkom imperativu sudskog kažnjavanja. Dovoljan je argument iz dva dela: da građani, odnosno njihovi predstavnici u republikama moraju da okončaju rat i da upravo zbog toga u akciju stupa njihov lični interes.

2) *Međunarodno pravo*: prirodni mehanizam se prema Kantu produžava u međudržavnoj dimenziji i tu dugoročno vodi ka međunarodnom pravnom poretku. Udeo sklonosti koje dovode do razmirica unutar jednog naroda ne

10 [Autor ovde iznosi lepu jezičku piruetu koja zaslužuje da bude navedena i u originalu: Warum sollten die Leidtragenden ihr Leid tragen wollen? prim. prev.]

preuzima kolektivni oblik faktora koji su poznati iz *Ideje* (stav 4) i *Kritike moći suđenja*. U suprotnosti spram istorijskog iskustva, u spisu o miru na začuđujući način nikakvu ulogu ne igraju kolektivno častoljublje, kolektivno vlastoljublje i kolektivna pohlepa. Čim se više ne radi o unutardržavnim, nego o međudržavnim odnosima, na značaju mnogo više dobijaju izvorne kolektivne posebnosti: jezici i religije. I u jednim i u drugim prevladava neprilagodljiva različitost.

Ostaje u svakom slučaju nejasno, kako međudržavni mir treba da nastane iz nadmetanja različitih jezika i religija. Moglo bi biti da posredstvom kompetencije građana u stranim jezicima dolazi do konkurencije među jezicima, pa time i do *lingua franca*, nekad latinskog a u novije vreme engleskog, čak i ako znatno češće odlučuju razlozi koji se tiču moći a ne konsenzusa. Kant bez daljnjeg ne govori o tome. Pored toga, jezički spor bi pre spadao u treću, kosmopolitsku dimenziju. A s obzirom na religije (za Kanta samo one sa veronaukom) mogla bi da poraste tolerancija, mada ona ne sadrži više od minimalnog uslova za međudržavno pravno stanje. Kantov argument za njegovu tezu ovde ostaje nedokazan, on je u najmanju ruku nejasan.

Nasuprot tome, jasno je nešto drugo: Kant pooštrava pojam rata. Prema Hobsovom *Levijatanu* (poglavlje 13) rat ne postoji „samo u bitkama i borbenim dejstvima, nego u vremenskom periodu u kojem je volja za ratom dovoljno poznata“. Uslov „dovoljno“ poznat Kant pooštrava u znanje zavisno od iskustva. Ratno stanje on vidi svuda gde postoje međusobno nezavisne susedne države. Time on susednim državama pripisuje latentno neprijateljstvo i spremnost za rat, a da ne poznaje njihove faktičke odnose.

Neobično je što Kant međunarodno ratno stanje smatra boljim, čak pri merenijim „ideji uma“, dakle pravno-moralno boljim od svetske monarhije, nazvane „univerzalna monarhija“. Prema Kantovoj empirijsko-proročkoj pretpostavci, pri uvećanom obimu vladavine (pre prostornom, nego s obzirom na kompetencije) u prvom koraku se gubi moć dejstva zakona. U drugom koraku monarhija prelazi u „bezušni despotizam“ koji dobro uništava u klici. Naposljetku se ona izopačava u anarhiju, tako da bi se već na osnovu toga ishoda moglo reći da ona nije lošija od internacionalnog rata.

Ali zbog čega bi taj rat bio bolji „u skladu s idejom uma“? Razlog Kant ne izgovara, možda i zato što ga smatra previše očiglednim: pri međudržavnom ratu ostaje na snazi nešto što umu nalaže da očuva unutardržavni pravni poredak. Utoliko je međudržavni rat delom uman, i to svojom unutardržavnom polovinom, dok je drugim delom, svojom međudržavnom polovinom, bezuman. Budući da obuhvatna, globalna anarhija ukida pravno stanje unutar društava, ona time postaje potpuno bezumna.

Kantovo mišljenje doseže dotle. Začuđujuće je tek nešto drugo: da filozof svetsku državu zamišlja kao homogeno, centralistično državno jedinstvo. Razborito svetsko carstvo se ipak raščlanjuje u manje celine, dopušta im dovoljne vlastite nadležnosti i na taj način izbegava da se razvoj situacije nužno okonča u anarhiji.

Začuđujuće je takođe da svetsku državu, skromnije rečeno svetski pravni poredak Kant zamišlja samo u obliku međusobnog stapanja. Smislena alternativa bi bio poredak koji se zasniva na suverenosti, a najvišoj instanci prepušta tek usko ograničena ovlašćenja. Savez Švajcarskih kantona bio mu je pristupačan kao tadašnji savremeni uzor. Štaviše, taj uzor uključuje obe razlike koje je Kant imenovao, jezičke kao i religijske: Švajcarska nije homogena niti jezički niti konfesionalno.

Umesto da se ustremiljuje na svetski pravni poredak, Kant se uzdao u nastanak trajne ravnoteže snaga u „najživljem nadmetanju“. Time se jasno razlikuje od *Ideje*, doduše, taj članak poznaje „zakon ravnoteže“ na osnovu kojeg Kant predviđa nastanak svetske države, ujedinjeno nasilje a time i „stanje opštesvetskog građanskog poretka“¹¹.

3) *Kosmopolitsko pravo*: priroda prema Kantu na prvi pogled ostvaruje dva postignuća koja se međusobno isključuju: razdvajanje i ujedinjenje. U stvari, ta postignuća obrazuju tek jednu varijantu Kantovog načelnog dueta heterogenih sila, svađe i sloge, i oba utemeljuju ljudsku prirodu, zainteresovanu za vlastitu korist. Stoga Kant smatra blagoslovenim („promišljenim“) razdvajanje naroda izazvano pre svega posredstvom jezika i religije: ono naime stvara konkurenciju i nadmetanje. Ta pogonska sila, vlastita korist, s druge strane povezuje ljude u trgovačkom duhu, u kolektivnoj varijanti pohlepe „koja pre ili kasnije zavlada u svakom narodu“.

Možemo se pitati zbog čega je Kant ovde podvukao jedino trgovački duh a ne, načelnije, privredivački duh, ili kao u *Ideji* gde govori o „svim poslovima, naročito o trgovini“. Razlog je očigledan: međudržavna strana privrede objedinjuje se u trgovini, koja se sa svoje strane brine da pospeši privredno blagostanje, tako da bez sumnje najrazgovetnije zastupa uzajamno koristoljublje. U njegovom temelju leže finansijski interesi, ovde nazvani „novac“, „od svih sredstava kojima država raspolaže zacelo najpouzdanija sila“¹². U svakom slučaju, nedostaju druge, neekonomske vrste *commercium*, poput naučne ili kulturne razmene, koje kao uzajamno obogaćivanje takođe svuda

11 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetuskog građanskog poretka“, u: *Um i sloboda. Spisi iz filozofije prava, istorije i države*, prev. D. Basta, Ideje, Beograd 1974, str. 38.

12 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 154.

donose prednost. Doduše, one teško mogu da konkurišu moćima privredne razmene.

Problematičnije je to što Kant – verovatno usled nedostataka tadašnjih iskustava – još ne promišlja trgovinu oružjem. Samo zbog toga je mogao paušalno da tvrdi ono što važi samo uz ovde navedena ograničenja: da se trgovački duh i rat međusobno ne podnose. Jer država može iz rata da izvuče geostrateške prednosti, pored toga može i da zaradi prodajom ratnog materijala za druge ratove, a pomoću rata napokon može i da odvrati pažnju od unutardržavnih teškoća.

Plauzibilnije je zaključno ukazivanje, da se ratni savezi osnivaju „krajnje retko“ te da „još ređe uspevaju“. Kant se pri tom ne poziva na iskustvo, već na „prirodu stvari“. Kako to treba razumeti? Najpre treba skrenuti pažnju da Kant ne govori o bilo kakvim vojnim, nego o ratnim savezima. Time on isključuje one odbrambene saveze koje poznajemo još od antičke Grčke, a u novije vreme kao NATO i krajnje su uspešni. O pomenutoj prirodi stvari mogao je argumentovati otprilike ovako: rat, koji je po svojoj prirodi nadmetanje izvojevano nasiljem, mogao bi se privremeno usmeriti protiv zajedničkog konkurenta, čime se stvara sloga. Već prilikom podele eventualnog ratnog plena započinje nadmetanje među partnerima, tako da od ratnog saveza ne treba očekivati trajni interni mir među članicama saveza.

EPISTEMIČKI STATUS

Na kraju poslednjeg pasusa prvog Dodatka, razdvojenog pomoću dve crtice koje na izvestan način markiraju početak novog pasusa, Kant precizira epistemički status svoje teze o garanciji. Nekoliko pasusa ranije Kant se izjasnio o jemstvu večnog mira pomoću prirode: „ona garantuje da će sve ono što bi čovek po zakonima slobode *trebalo* da radi, a stvarno ne radi, biti obezbeđeno, a da ni onda kada ga priroda *prisili* da to uradi njegova sloboda ne bude okrnjena“¹³. Prema Kantu, čovek je moralno obavezan („zakoni slobode“) da posredstvom institucionalizovanja pravnih odnosa uspostavi večni mir. Ipak, ne možemo se pouzdati u pridržavanje dužnosti, štaviše, *de facto* ih se ne pridržavamo. Na sreću, postoji i drugi podsticaj koji više nije moralan ali je, nadamo se, pouzdaniji zastupnik mira, naime „prisila prirode“, zbog koje je večni mir „osiguran ... hteli mi to ili ne“.

Ovde se oglašava sigurnija garancija, koju Kant potkrepljuje navodeći latinsku poslovicu: „*fata volentem ducunt, nolentem trahunt*“ (onoga ko je

13 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 152.

voljan, sudbina vodi, a onoga ko se opire, vuče). Stoga će biti razočaran onaj ko očekuje faktički sigurnu predvidljivost usled „mehanizma čovekovih sklonosti“. Premda postoji mehanizam, za koji se čini da će kao takav obećati jednoznačnu sigurnost, Kant smatra da on ipak nije dovoljan da bi se (teorijski) „prorekla budućnost večnog mira“. To je, doduše, „u praktičkoj nameri“ dovoljno, čime se u *Ideji* opravdava ona nada, koja se zove „utešni izgled u budućnosti“. Isto tako je dovoljna garancija da bi se obavezalo na dužnost da „radimo na ostvarenju svrhe koja nije puka utvara“¹⁴. Sva tri argumenta otvaraju pitanja.

- (1) Kako postoji mehanizam ukoliko ne nudi dovoljnu sigurnost? Odgovor bi mogao da glasi: mehanizam se sastoji u tome da vlastita korist sadrži dvostruki potencijal, kako za spor tako i za slogu, što nadalje razumski vođen, prosvećen lični interes privileguje potencijal za slogu; ali ipak ne može biti sigurno da će se razum trajno pokazati kao dovoljno moćan prilikom ostvarivanja toga interesa.
- (2) U čemu se sastoji praktička namera? Za Kanta „praktički“ po pravilu znači moralno-praktički; u spisu o miru koji je u širem smislu pravno-teorijska rasprava valja misliti na pravnu nameru, a ne na nameru u smislu moralne vrline. Ona počiva u ukidanju prirodnog stanja putem pravnog stanja propisanog idejom prava.
- (3) Sme li se „velikoj umetnici prirodi“ pripisati garancija, koja se uprkos tome što je prirodna smatra nedovoljnom, tako da ona sada, usled pojma dužnosti, iziskuje heterogenu dopunu moralne vrline? Onda se naime napušta perspektiva prirode i njenog mehanizma do koje Kant toliko drži i potkrepljuje je argumentom „naroda đavola“: „s obzirom na ljudski rod kao životinjsku vrstu“¹⁵. Čovek se smatra moralnim bićem, što je ujedno kao individuum, a ne kao rod, čime ona u Drugom definitivnom članu spomenuta „moralna dispozicija čoveka“ ipak nije „zasad uspavana“¹⁶.

U tekstu nema nekonzistentnosti, ali se ipak ujedno otvara jedna neizrečena napetost. Ostaje napetost između čoveka kao pripadnika životinjske klase i čoveka kao odgovorne ličnosti. Tamo je on podvrgnut svojoj čulnoj prirodi, samoživim sklonostima, dok ovde poštuje moralnu uljudnost. Tako se u Kantovoj filozofiji istorije čovek pokazuje kao pripadnik oba sveta. Pri

14 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 154.

15 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 152.

16 Citat naveden prema: Imanuel Kant, „Večni mir. Filozofski nacrt“, isto, str. 146.

površnoj lektiri ni za *Ideju* niti za spis o miru ne važi da je čovek značajan kao delatni subjekt. Uistinu je čovek pripadnik moralnog sveta već u *Ideji*, i to svojom sposobnošću da uprkos mehaničkom antagonizmu prirode ubrza ostvarivanje svrhe povesti. Kao prirodno biće on je, s jedne strane objekt povesti, a s druge strane je kao slobodno biće njen subjekt.

Preveo s nemačkog jezika:
Dragan Prole